

بررسی حقوق جزا در ایران در پرتو فن آوری اطلاعات

محمد مصلح^۱

چکیده: فن آوری اطلاعات برای کشورمان یک ضرورت اجتناب ناپذیر است که باید با برنامه ای جامع و با تدوین و تصویب قوانین شفاف و کارآمد این مهم را ساماندهی نمود. این فن آوری که در همه شئون زندگی بشر تاثیر گذارده به طوری که عصر پیش رو را عصر اطلاعات می گویند ولی می توان بزرگترین و مهمترین تحول متاثر از این فن آوری را جهانی شدن و شبیه سازی و جایگزینی پدیده های اجتماعی در محیط سایبر (واقعیت مجازی) دانست براینده کلی تاثیرات و تحولات تکنولوژیک اخیر تشکیل جامعه اطلاعاتی است. همه تحولات در جامعه اطلاعاتی با ارزشها و هنجارهای میهنی و اسلامی سازگار نیست که مقتضی است جرم انگاری های جدیدی برای جرایم سایبرنتیکی شود و همچنین بسیاری از جرایم کلاسیک می توانند در محیط سایبر نیز به وقوع بپیوندند که گسترش قوانین کیفری و شمول این جرایم در محیط جدید را می طلبد. در این مقاله به بررسی تحولات اجتماعی در پرتو فن آوری اطلاعات در کشور با بکارگیری اصول و تئوریهای اساسی حقوق کیفری و جزا پرداخته می شود.

واژگان کلیدی: فن آوری اطلاعات، حقوق جزا، محیط سایبر، جرایم سایبرنتیک.

۱- مقدمه

فن آوری اطلاعات با پیشرفت سریع علوم کامپیوتری و گسترش شبکه های الکترونیکی تحول عظیمی در نحوه زندگی بشر بوجود آورده که به انقلاب اطلاع رسانی شهرت پیدا کرده و عصر پیش رو را به عصر اطلاعات تبدیل ساخته است. بر آیند تحولات و تغییرات در مولفه های اجتماعی به جامعه اطلاعاتی آمو سوم شده است. کشورمان نیز با ورود این فن آوری، عضو جامعه اطلاعاتی قرار گرفته است. جامعه اطلاعاتی در جهت تسهیل ارتباطات و اعتلای سطح زندگی کمک شایانی نموده ولی قسمتی از این تحولات بهنجار نبوده و حتی گاهی نابهنجاری گذشته را نیز تشدید نموده است. نیاز جدی وجود دارد تا جامعه اطلاعاتی، خصایص و ویژگی های آن مورد تحلیل و بررسی قرار گیرند و با عنایت به آموزه های جرم شناختی، نابهنجاریها شناسایی شوند و همچنین راهکار مناسبی برای مقابله موثر از طریق نظام عدالت کیفری با این نابهنجاریها ارائه گردد خاستگاه جامعه اطلاعاتی و فن آوری اطلاعات به کامپیوتر و آن نیز به دهه ها پیش بر می گردد ولی عملا فقط چند سال (یکی، دو دهه) از فراگیری آن در دنیا می گذرد. به علت جدید الحدوث بودن جامعه اطلاعاتی تحقیقات کمتری از این تحولات از منظر حقوق کیفری به ویژه در کشورمان صورت گرفته است و از حیث منابع و مآخذ در فقر شدیدی به سر می بریم. به طوری که می توان ادعا نمود تحقیق و پژوهش در موضوع جامعه اطلاعاتی از منظر حقوق جزا بسیار اندک است یا اصلا وجود ندارد. در زمینه جرایم مرتبط با کامپیوتر پایان نامه ای به صورت کتاب تحت عنوان «جرایم کامپیوتری و اینترنتی، جلوه ای نوین از بزهکاری»^۲ تالیف شده که صرفا به حیطه جرایم می پردازد. و به جامعه اطلاعاتی و نابهنجاریهای آن کمتر توجه می کند. گاهی مقالاتی نیز در این زمینه منتشر شده است که صرفا به یک موضوع خاص نظر دارد به عنوان مثال مقاله «پیشگیری

^۱ وکیل پایه یک دادگستری - کارشناس ارشد حقوق جزا و جرم شناسی

^۲ Information Age

^۳ Information Society

از جرایم رایانه ای « شماره ۴۷ مجله حقوقی دادگستری (۱۳۸۳) صرفا به پیشگیری علی الخصوص پیشگیری غیر کیفری نظر دارد. به علت تفاوت های فاحش ارزشی و فرهنگی بین میهنمان و کشورهای توسعه یافته (در زمینه فن آوری اطلاعات) باعث شده تا در بسیاری از زمینه های جامعه اطلاعاتی نتوان از منابع خارجی استفاده نمود. به عنوان مثال در کشورهای غربی هرزه نگاری فقط برای کودکان جرم انگاری شده است و یا قمار (کازینو) در آنجا جرم نیست در حالیکه در کشورمان هر نوع قمار عمل غیر اخلاقی و حتی جرم است. فلذا موضوع بحث با کمبود شدید منابع روبه روست. در این مقاله بدین منظور با روش تحقیقات کاربردی ابتدا مهمترین تحولات جامعه اطلاعاتی شامل جهانی شدن، فردگرایی و واقعیت مجازی مورد اشاره قرار گرفته و بهنجارها و نکات مثبت تاثیرات فن آوری بر حقوق جزا پرداخته می شود. و سپس به ناهنجاریهای جامعه اطلاعاتی از منظر حقوق جزا علی الخصوص جرایم سایبرنتیکی توجه می شود.

۲- جایگاه ایران در فناوری اطلاعات

از ورود فن آوری جدید به کشورمان سالها می گذرد و تقریبا با فراگیری رایانه ها و شبکه ها در دنیا، ایران نیز به خیل مشتاقان جهت کاربردهای بی نظیر فن آوری اطلاعات وارد شد. آمارهای مختلف که نشان دهنده ای رتبه ی جهانی (رنکینگ) توسعه ی فن آوری اطلاعات در کشور هاست بعضا متفاوت و حتی متناقض است ولی رتبه ایی که می تواند بیان کننده قسمتی از واقعیت باشد، رتبه بندی است که همه سالها سازمان ملل متحد (بخش مربوط به IT) درباره دولت الکترونیک ارائه می کند. در سال ۲۰۰۵ میلادی کشورمان با پانزده پله صعود به رتبه ۹۸ رسید و در بین کشورهای منطقه ششم شد جایگاه موجود به هیچ وجه مناسب کشورمان نیست ولی نکته ایی که بسیار جلب توجه می کند رشد سریع سالانه است و با اتفاقاتی که شاهدیم قطعاً پیشرفت و توسعه ی بیشتری را مشاهده خواهیم نمود. در رابطه با اینترنت متأسفانه بعثت عدم برنامه ریزی صحیح و عدم توسعه زیر ساختها توسط متولی امر یعنی وزارت ارتباطات و فن آوری اطلاعات رشد چشمگیری را شاهد نیستیم و به نظر بزرگترین مانع برای بومی شدن و کاربردهای گوناگون اینترنت همچون دولت الکترونیک (که به شدت نیاز آن محسوس است) یا دانشگاه مجازی (که با سیل عظیم نیروهای علاقمند به تحصیل موسوم به پشت کنکوری ها یکی از بهترین گزینه ها برای پاسخ دهی به این جمعیت فراوان و مشتاق است) و غیره عدم وجود اینترنت پرسرعت و اصولاً زیر ساخت مناسب است. حتی با مشکلات عدیده ایی که وزارت مربوطه در انتقال داده ها بر بستر فیبر نوری دارد و با انحصارات به وجود آورده در سال ۱۳۸۵ اجازه دریافت پهنای باند از طریق ماهواره را از شرکت ها و موسسات سلب نموده، باید سال ۱۳۸۵ را سال پرسرفت (عکس پیشرفت، بدترین سال اینترنت در ایران) اینترنت چه در کیفیت و چه در کمیت بدانیم گرچه مسوولین وزارتی مدعی هستند که در حال تجهیز زیر ساختهای مبادلات و اتصالات فیبر نوری بوده و در آینده ی نزدیک کیفیت مناسب با قیمت ارزان ارائه خواهند نمود.

۳- تحولات هنجار و مثبت فن آوری اطلاعات بر حقوق کیفری ایران

با ظهور و گسترش فن آوری اطلاعات در تمامی عرصه های زندگی اجتماعی، تحولات بسیاری ایجاد شده که این تحولات در یکایک نهادهای اجتماعی مؤثر واقع شده است که می توان به بعضی از آنها اشاره نمود:

تحولات در خدمت رسانی حاکمیت به مردم که به دولت الکترونیک^۴ موسوم است و خدمات دهی را بصورت سریع و با کیفیت مطلوب به همه اعضای جامعه ارائه می کند.

تغییرات در اقتصاد که به اقتصاد دیجیتالی^۵ موسوم است و باعث اشتغال از راه دور^۶، بانکداری الکترونیک^۷ و از همه مهمتر تجارت الکترونیک^۸ شده است.

⁴ E- Government

⁵ Economic digital

⁶ Tele- Working

⁷ E- Banking

⁸ E- Commerce

تغییرات در آموزش که ساختار آموزش را از استاد محور^۹ به دانشجو محور^{۱۰} سوق داده و آموزش الکترونیک^{۱۱} را پایه گذاری نموده است. در نهاد فرهنگ نیز تغییرات بسیاری ایجاد شده که به فرهنگ الکترونیک^{۱۲} یا فرهنگ دیجیتال شهرت پیدا نموده است. بسیاری از این تحولات در جهت تسهیل کار و زندگی است که باعث راحت شدن زندگی و اعتلای سطح کیفی آن می شود ولی در اینجا به هنجارها و کمک های فن آوری اطلاعات به حقوق کیفری پرداخته می شود.

✓ گفتار اول: تحولات هنجار در آیین دادرسی کیفری

قانونگذار آیین دادرسی کیفری را مجموعه اصول و مقرراتی می داند که برای کشف و تحقیق جرایم و تعقیب مجرمان متهمان و نحوه رسیدگی و صدور رأی و تجدید نظر و اجرای احکام و تعیین وظایف و اختیارات مقامات قضایی وضع شده است^{۱۳}. فن آوری اطلاعات می تواند در کشف جرم، تحقیقات مقدماتی و بطور کل برپایی یک دادرسی کیفری عادلانه کمک شایانی نماید تا در اسرع وقت (رفع اطلاع دادرسی (متهم (متهمان) محاکمه و در صورت اثبات مجرمیت، مجازات یا اقدامات تأمینی و تربیتی اجرا گردد. ذیلا به بعضی از موارد آن اشاره می شود.

الف - ابلاغ اوراق قضایی

یکی از مواردی که در اطلاع دادرسی نقش مؤثری ایفا می کند ابلاغ اوراق قضایی است. فن آوری اطلاعات می تواند در سرعت زمان ابلاغ، مؤثر واقع شود یعنی به کمک ابزارهای موجود فن آوری اطلاعات من جمله سرویس پیام تلفن همراه یا پست الکترونیک در هزینه و بویژه زمان صرفه جویی نمود

ب- ارتباط منسجم ضابطین با مقامات قضایی

در صدر ماده ۱۵ ق. آ. د. ع. ا. (در امور کیفری) ضابطین دادگستری را مأمورانی معرفی می کند که تحت نظارت و تعلیمات مقام قضایی در کشف جرم و بازجویی مقدماتی و حفظ آثار و دلایل جرم و جلوگیری از فرار و مخفی شدن متهم و ابلاغ اوراق و اجرای تصمیمات قضایی به موجب قانون اقدام می نمایند. ریاست و نظارت بر ضابطین دادگستری از حیث وظایفی که به عنوان ضابط بر عهده دارند با دادستان^{۱۴} است. ضابطین در کلیه موارد محوله علی الخصوص کشف جرم و تحقیقات مقدماتی به عنوان بازوان اجرایی قضایی دادسرا (دادستان، بازپرس و دادیار) انجام وظیفه می کنند و جهت بالا بردن کیفیت کار نیاز به ارتباط منسجم بین ضابطین و مقامات قضایی است. برای انسجام بیشتر ضابطین و مقامات قضایی می توان از ابزارهای فن آوری اطلاعات کمک گرفت.

✓ گفتار دوم: مجازات به کمک فن آوری اطلاعات

امروزه یکی از مباحثی که در حقوق کیفری مطرح شده و در کشورمان نیز مورد عنایت قرار گرفته تنوع مجازاتها و بویژه مجازاتهای اجتماعی است. کثرت مجازات حبس در مجموعه قوانین کیفری لاحق و مشکلات فراوان زندان باعث شده که این مجازات، بازدارندگی لازم خود را از دست بدهد و هزینه های فراوان مالی را نیز بر دوش بیت المال بار کند که بی شک مجازاتهای مختلف اجتماعی می تواند جایگزین حبس (یا دیگر انواع مجازاتها مثل شلاق) شود.

فن آوری اطلاعات می تواند در این مسیر نقش ممتازی ایفا نماید به عنوان مثال امروزه با توجه به موقعیت یابهای الکترونیکی می توان موقعیت هر نقطه از کره زمین را تعیین نمود و دستگاههای بسیار کوچکی برای این منظور ساخته شده است که با کمترین هزینه می تواند در بدن مجرم تعبیه گردد (برای ثابت بودن و پیدا نمودن موقعیت فرد، زیر پوست بدن تعبیه می گردد) و مختصات جغرافیایی فرد در هر لحظه شناسایی می شود.

۴- نقش حقوق کیفری در ساماندهی و بهنجاری روابط

⁹ Emit

¹ Elicite

¹ E-Learning

¹ E-culture

0

1

2

^{۱۳} ماده ۱ ق. آ. د. ع. ا. (در امور کیفری) مصوب ۲۸-۰۶-۱۳۷۸

✓ گفتار اول: جایگاه تقنین

حقوق کیفری در پیدایش محیط سایبر و جامعه اطلاعاتی می بایست همگام، متحول شود و نقش ذاتی خود را ایفا نماید تا بتواند با تداوم حمایت از ارزشها و هنجارهای اصیل جامعه با بزه و ناهنجاری با ضمانت اجرای کیفری مقابله و مبارزه نماید. برای تامین و تضمین این مهم حقوق کیفری نیاز به تحول دارد. تحولات در حقوق کیفری شکلی و نیز حقوق کیفری ماهوی. در حقوق کیفری شکلی تغییرات در ادله اثبات دعوی، صلاحیت، همکاری و هماهنگی با دیگر مقامات قضایی همچون نیابت یا احاله و نیز به علت خصیصه جهانی محیط سایبر، همکاری و هماهنگی با دیگر کشورهای جهان و بسیاری از عناوین دیگر حقوق کیفری شکلی مورد نیاز است. در حقوق کیفری ماهوی و به طور اخص حقوق جزای اختصاصی نیز نیاز به تحول است که ذیلا مورد توجه قرار می گیرند.

الف - قوانین کیفری جدید: بر اثر تغییرات بوجود آمده نیاز به تدوین و تصویب قوانین کیفری جدید کاملا ملموس است. اعمال و رفتاری که در گذشته وجود نداشتند و در عصر جدید بوجود آمده اند. مثلا شنود غیر مجاز داده ها در بستر مبادلات الکترونیک مولود محیط سایبر و عصر جدید است و نیاز به جرم انگاری دارد. این جرایم را جرایم کامپیوتری و محیط سایبر می گویند.

ب- تحول در قوانین کیفری گذشته: اعمال و رفتار مجرمانه گذشته در اثر تحولات جدید تغییر می کنند مثلا جرایمی که در محیط سایبر نیز احتمال ارتکاب دارند نیاز است قوانین کیفری در این گونه جرایم به محیط سایبر نیز تسریع پیدا می کند. و یا بر اثر تغییرات جامع نیاز به تحول در نحوه و میزان مجازات در بعضی جرایم است و همچنین ممکن است بعضی از جرایم دیگر، بستر وقوع نداشته باشند و یا نیاز به جرم بودن آنها از بین برود. همه اینها بر آن می دارد که قوانین گذشته نیز مورد اصلاح و بازنگری قرار گیرند و می توان ادعا نمود که قسمت کثیری از جرایم با استقرار عصر اطلاعات متحول می شوند و بالطبع تحول در قوانین کیفری را می طلبند. برای تحول حقوق کیفری به عصر جدید دو مدل اساسی وجود دارد.

✓ گفتار دوم: مدل اول - اصلاح قوانین سنتی

همان قوانین کیفری سنتی را استفاده می کنند فقط در مواردی که نیاز به تغییری احساس می شود مواد قانونی جدید تدوین و تصویب می کنند (مانند کشور هندوستان) در این مدل، قوانین که ایجاد رویه شده و تثبیت شده کمترین تغییرات را دارند و حتی عناوین جزایی معمولا تحت تاثیر قرار نمی گیرند و عناوین جزایی جدید ذیل همان عناوین سنتی به صورت تبصره یا ماده مکرر تدوین می شوند مثلا در عصر جدید سرقت داده بوجود می آید که همین عنوان را ذیل مواد مربوط به سرقت قرار می دهند یا کلاهبرداری کامپیوتری یا جعل کامپیوتری و دیگر عناوین جزایی جدید ذیل عناوین جزایی کلاسیک مورد توجه قرار می گیرند.

✓ گفتار سوم: مدل دوم - جرم انگاری جدید

در کنار مجموعه قوانین کیفری کلاسیک، مجموعه قوانین کیفری عصر اطلاعات را تدوین و تصویب می کنند (مانند بعضی از ایالت های کشور امریکا) در این مدل بر این باورند که مفاهیم کیفری سنتی به مرور زمینه بروزشان از بین می رود و همه جرایم از طریق ماشینهای الکترونیکی و در محیط سایبر و وابسته به آنها خواهد بود فلذا در مجموعه قوانین کیفری جدید حتی قتل کامپیوتری را تدوین می کنند. این مدل شرایط ورود به عصر جدید و مبارزه با ناهنجاریها را سهل تر پوشش می دهد ولی باعث حجم انبوه قوانین کیفری می شود.

✓ گفتار چهارم: مدل پیشنهادی

مدلی که به نظر می رسد برای کشورمان مناسب باشد تلفیقی از دو مدل پیشین است. یعنی قوانین سنتی به شکل خود محفوظ باشند فقط جایی که جوابگوی نیازهای عصر اطلاعات نیست اصلاح شوند و همچنین قانونی تحت عنوان قانون جرایم کامپیوتری و محیط سایبر تدوین و تصویب شود تا با ناهنجاریهای بوجود آمده در محیط سایبر مبارزه کند. یکی از بارزترین خصایص عصر اطلاعات شبیه

سازی پدیده ها و مفاهیم و عملکردهای سنتی در محیط سایبر است . یعنی به مرور همه حوزه های حیات بشر و عرصه های حضور او کامپیوتری می شود و با شبیه سازی در محیط سایبر ادامه طریق می دهد . امروزه در دولت الکترونیک ، بانکداری الکترونیک ، تجارت الکترونیک ، دانشگاه مجازی و . . . حتی در کشورمان نیز شاهد وقوع آنها هستیم و در آینده ی نزدیک تمام پدیده های اجتماعی ، کامپیوتری می شود و گسترش می یابد و فراگیر می شود . لذا قانون جرایم کامپیوتری و محیط سایبر بیش از پیش مورد نیاز قرار می گیرد و به غیر آن ، قوانین سنتی باید بازنگری شوند . قسمتی از قوانین سنتی احتیاج به تغییر ندارند مثلا شرایط قتل عمدی مصرح در ماده ۲۰۶ ق.م.ا در شرایط عصر جدید نیز جوابگو می باشد ، موارد نوعا کشنده شامل مواردی که در محیط سایبر و یا بوسیله کامپیوتر انجام شود و نوعا باعث سلب حیات از آدمی شود ، نیز مورد پوشش ماده مارالذکر قرار می گیرد . قسمت دیگری از قوانین سنتی مواردی هستند که جرمند ولی وقتی وارد فضای جدید می شوند جوابگو نیستند و یا حداقل ایجاد ابهام (و شک) می کنند که آیا می شود با قوانین سنتی با این اعمال برخورد کرد ؟

مثلا نشر اکاذیب جرم است و در ماده ۶۹۸ ق.م.ا مورد توجه قرار گرفته است . در این ماده توزیع هرگونه اوراق چاپی و خطی کذب را با ویژگی های بیان شده در آن جرم ، می داند ، حال نشر اکاذیب در محیط سایبر مثلا نشر اکاذیب در وبلاگ را می شود مصداق این ماده در نظر گرفت یا خیر ؟

یا ورود به بعضی از اماکن نظامی جرم است ، در ماده ۵۰۳ ق.م.ا ورود به مواضع نظامی طی شرایطی جرم است آیا ورود به سایتهای نظامی یا امنیتی نیز جرم است ؟ یا اعمالی هستند که در صورت ارتکاب در محل خاصی جرم هستند مثلا در علن و مرئی یا در انظار و اماکن عمومی یا در معابر . آیا این اماکن شامل محیط سایبر نیز می شوند ؟ یا اسناد طبقه بندی شده شامل داده ها نیز می شود ؟ یعنی داده ها نیز با همان ساختار اسناد باید طبقه بندی شوند ؟ این سوالات و نمونه های مشابه نیاز به تحلیل و بررسی دارند . در صورتیکه قوانین سنتی نیاز به تصریح داشته باشد ، ذیل همان قانون ابراز شود و یا با تغییر متن قانون ، محیط سایبر را هم پوشش دهد .

۵- تقسیم بندی جرایم سایبرنتیکی

در یک تقسیم بندی کلی می توان جرایم کامپیوتری و محیط سایبر را به نه گروه ذیل تقسیم نمود .
۱- دستیابی غیر مجاز ، ۲- شنود غیر مجاز ، ۳- ایجاد اختلال در داده ، ۴- ایجاد اختلال در سیستم ، ۵- جعل کامپیوتری ، ۶- کلاهبرداری کامپیوتری ، ۷- هرزه نگاری ، ۸- سرقت و تکثیر غیرمجاز ، ۹- نقض حریم خصوصی . هر یک از عناوین فوق منحصرآ تعریف و مقایسه ای با جرایم در جامعه سنتی می شود.

۶- پیشگیری کیفری

الف- مفهوم

در جرایم حوزه فن آوری اطلاعات نیز همچون همه ی جرایم (استثناء مجرمینی هستند که با کیفر نیز اصلاح نمی شوند و عبارت بهتر اصلاح ناپذیرند) پیشگیری کیفری می تواند در بازدارندگی ارتکاب این جرایم موثر باشد . در پیشگیری کیفری چند مولفه بسیار حائز اهمیت است.

ب- تدوین و تصویب قوانین کارآمد

قوانین نظم دهنده روابط افراد با یکدیگر و نیز افراد با حاکمیت و بلعکس هستند . نفس وجود قوانین بویژه قوانین کیفری در رفتار مردم جامعه بسیار موثر است چون حدود آزادیهای مردم را تعیین می کند ، وجود قوانین کیفری شفاف ، کارآمد و هنجار در پیشگیری از جرم بسیار موثر است

در حوزه ی فن آوری اطلاعات بعضا قوانینی به تصویب رسیده است که قانون حمایت از پدید آورندگان نرم افزارهای رایانه مصوب ۱۳۷۹ و قانون تجارت الکترونیک مصوب ۱۳۸۲ نمونه بارز آنهاست . امروزه خلاء قوانین کیفری در جرم انگاری بعضی از پدیده ها (جرایم رایانه ای و محیط سایبر) کاملا مبرهن است ، گرچه صرفا با تصویب این جرایم نیز خلاء تقنینی حتی در امور کیفری پر نمی

شود و نیاز است قانونگذار بسیاری از اعمالی که در جرایم کلاسیک وجود دارند و در محیط سایبر نیز تحقق پیدا می کنند ولی سیاق عبارات قانونی گویا و رسا نبوده و محیط سایبر را شامل نمی شود نیز مورد عنایت قرار دهد

ج- کیفر

با تعریفی که از کیفر در پیشگیری کیفری به عمل می آید میزان و نحوه ی مجازات در بازدارندگی از جرم همچنین اصلاح و تربیت مجرم بسیار موثر است. گرچه کیفر را باید در مجموعه قوانین و در تمام جرایم مورد امان نظر قرار داد (کیفر شناسی) ولی به ویژگی هایی که بزهکاران و مجرمین جرایم حوزه فن آوری اطلاعات دارند مقتضی است مورد عنایت ویژه قرار گیرد. در ماده ۱۶ ق.م.ا (تعریف تعزیر) سه کیفر شلاق، حبس و جزای نقدی را بعنوان مجازات تعزیر برشمرده است. به نظر می رسد امروزه کیفر شلاق که مجازات بدنی است برای جرایم علی الخصوص جرایم رایانه ای و محیط سایبر جنبه ی بازدارندگی نداشته باشد آنچنان که فوقا اشاره رفت مجازات باید اصلاحگر و تربیت کننده باشد، شلاق (برای همه جرایم بویژه جرایم رایانه ای و محیط سایبر) نوعی تحقیر و تزییل مجرم است که گرچه اهداف مجازات می تواند آنها (تحقیر و تزییل) نیز باشد ولی قطعاً با پیشگیری کیفری در تعارض است حتی بعضاً ایجاد کینه و نفرت در مجرم می کند که به طغیان او و ارتکاب جرایم بعدی منتهی خواهد شد و به هیچ وجه با هدف بازدارندگی و اصلاحی مجرم و یا حتی دیگر شهروندان منتهی ندارد.

حبس گرچه به عنوان کیفر اصلاحگر سالها و دهه ها ست مورد استفاده قرار می گیرد ولی در کشورمان به علت مشکلات پیش آمده جنبه ی اصلاحی خود را از دست داده و یا حداقل بسیار ضعیف شده است تا جایی که سیاست حبس زدایی از قوانین کیفری در دستور کار قرار گرفته است، بیشترین چالش کیفر شناسان با شرایط زندان در کشورمان تراکم بسیار زیاد محبوسین و کمبود امکانات از یک سو و عدم طبقه بندی کارآمد (بعلت کمبود امکانات و بودجه) زندانیان از سوی دیگر باعث شده که اصلاحگری و تربیت کنندگی زندان بسیار ضعیف شود و در عمل نیز شاهدیم که درصد قابل ملاحظه ایی از محبوسین کیفری دوباره به زندان باز می گردند و مرتکب جرم می شوند در حالیکه شعار پیشگیری از کیفر جلوگیری از تکرار جرم است.

کیفر حبس برای مجرمین جرایم رایانه ای و محیط سایبر قابل تامل است این مجرمین معمولاً دارای قوای ذهنی قوی هستند در کنار زندانیان سنتی که اکثریت قابل توجه آن ها (۸۴٫۶۰٪) زیر دیپلم مدرک تحصیلی دارند^{۱۴} ترکیب ناهمگونی را در زندان تشکیل می دهند و با این کیفیت حبس جنبه ی اصلاحگری و تربیتی خود را از دست می دهد و حتی ممکن است با آشنایی این دو طیف (مجرم خشونت ورز و کم سواد با مجرمین یقه سفید) ایجاد تشکیل گروه تبهکاری و جرایم سازمان یافته شود.

جزای نقدی مجازات مناسب تری برای کیفر جرایم کامپیوتری و محیط سایبر به نظر می رسد. فقط چالش جزای نقدی دور بودن از اصل فردی کردن مجازات است. فردی کردن مجازات یعنی حاکم متناسب با شرایط مجرم کیفر تعیین نماید. در جزای نقدی به این عنوان خدشه وارد می رشود چون برای مجرمی که دارای امکانات مکفی و بنیه اقتصادی قوی است، بدون کوچکترین گزند و آسیبی وجهه آنرا پرداخت می کند و حتی شاید بازدارندگی لازم را نداشته باشد ولی برای مجرمی که از بضاعت مالی مناسبی برخوردار نباشد و نتواند وجهه آنرا تودیع نماید مجازات سنگینی به نظر می رسد و با نپرداختن و عدم تودیع جزای نقدی به زندان معرفی می شود من حیث المجموع شاید بهتر باشد با عنایت به ماده ۱۷ ق.م.ا (در تعریف مجازاتهای بازدارنده) کیفر برای جرایم رایانه ای و محیط سایبر ترکیبی از مجازات حبس (برای جرایم سنگین)، جزای نقدی و مجازاتهای اجتماعی در نظر گرفته شود.

¹ 2006 [on-line] <http://www.prisons.ir/fa/irpris.php> [1385-6-28]

مجازاتهای اجتماعی که در کشورمان هنوز بصورت قانونی آغاز نشده اعمال عام المنفعه ای هستند که ویژگیهای مخصوص به خود دارند. در دنیا کارهای عام المنفعه برای بیماران، امور شهری، محیط زیست و غیره بعنوان مجازاتهای اجتماعی نهادینه شده اند.

۵- حتمیت

آنچه که بیش از کیفر در پیشگیری از جرم مورد توجه جرم شناسان قرار می گیرد حتمیت پیگرد کیفری مجرم است. در جرم شناسی ابتدا بر کیفر و تشدید مجازات برای بازدارندگی از وقوع یا تکرار جرم تاکید می شد ولی به مرور این نتیجه حاصل شد که صرفا مجازات اشد قابلیت بازدارندگی ندارد بلکه آنچه مهم تر می نماید تعقیب و محاکمه مجرم (متهم) است که در یک دادرسی باعث پیشگیری از تکرار جرم توسط او و همچنین تعقیب و محاکمه مجرمین باعث پیشگیری از وقوع جرم می شود.

فرض جرم شناسی این است که مجرم از قوه عاقله و فایده سنجی برخوردار است و وقتی بداند که با ارتکاب جرم تحت پیگرد کیفری قرار می گیرد و محاکمه می شود از ارتکاب جرم منصرف شده و همین نکته را پیشگیری از وقوع جرم و یا تکرار آن می دانند. البته در عمل در هیچ مکان و زمانی پیگرد و محاکمه ای همه ی مجرمین امکان ندارد و به دلایل گوناگون درصدی از جرایم یا اصلا تحت پیگرد قرار نمی گیرد (مثل رقم سیاه جرایم) و یا در صورت تعقیب کیفری قابل استناد به مجرم نیست ولی این درصد بسیار تعیین کننده است مثلا یکجا ۹۵٪ جرایم کشف شده و مجرم محاکمه و به کیفر می رسد و در جای دیگر ۵٪ آن که قطعاً در جای نخست حتمیت بوقوع پیوسته و در جای دوم رعایت نشده است. جرایم رایانه ای و محیط سایبر به علت ویژگی ها و خصایص آن از حتمیت تعقیب کیفری و محاکمه مجرم برخوردار نیستند.

جرایمی که در محیط مجازی بوقوع می پیوندند چون مجرم معمولا با هویت واقعی خویش مرتکب جرم نمی شود همچنین خصلت جهانی بودن و بین المللی محیط سایبر یعنی مجرم گوشه ایی از دنیا به صورت فیزیکی زندگی میکند در حالیکه از طریق شبکه ها در دیگر نقطه ی دنیا حتی کشور دیگری مرتکب جرم می شود که اینها کشف جرم را با چالش جدی روبه رو می کند به این مشکلات باید بحث حقوق کیفری شکلی و ادله الکترونیکی جهت شناسایی مجرم و استناد عمل مجرمانه به او را اضافه نمود.

از موارد فوق می توان دریافت که بی شک جرایم رایانه ای و محیط سایبر در همه ی کشورها و حتی ایران برای کشف جرم و شناسایی مجرم با مشکلات عدیده ای روبروست و این نکته ی بسیار مهم، پیشگیری کیفری برای جرایم رایانه ای و محیط سایبر را به چالش بزرگی می گیرد که می توان نتیجه گرفت صرف پیشگیری کیفری موثر نخواهد بود و در کنار آن باید به پیشگیری غیر کیفری نیز توجه ویژه مبذول نمود.

۷- پیشگیری غیر کیفری

الف - مفهوم

پیشگیری غیر کیفری را اتخاذ مجموعه تدابیر و اقدامات غیر کیفری (بیرون از نظام کیفری) جهت جلوگیری از وقوع جرم نامیده اند. در این شیوه از پیشگیری که بدون اقدامات سرکوبگرانه و کوبنده و به دور از اقدامات قضایی انجام می شود، احتمال وقوع جرم را کاهش می دهند. جرم شناسی در یک تقسیم بندی کلی به زیست شناسی جنایی، روان شناسی جنایی و جامعه شناسی جنایی تقسیم می شود و بعلاوه آن، یک موضوع بین رشته ایی است و مقتضی است که متخصصین دیگر علوم نیز جهت کنترل و پیشگیری از وقوع بزه یک سلسله اقدامات انجام دهند تا آمار جرایم پایین بیاید. در رابطه با پیشگیری از جرایم حوزه فن آوری اطلاعات نیز همچون جرایم می بایست

تدابیری اتخاذ شود تا اینگونه جرایم کاهش و در بعضی از موارد ریشه کن شود. دو مدلی که در پیشگیری از جرایم مورد توجه جرم شناسان قرار گرفته در رابطه با جرایم رایانه ای و محیط سایبر مورد تحلیل قرار می گیرد.

ب - پیشگیری اجتماعی

بررسی ریشه ها و علل اجتماعی جرم است و تدابیری است که بر خود فرد (بزهکار) تاثیر می گذارد تا خلاها و کمبودهایی که او را برای ارتکاب بزه برانگیخته می کند برطرف شود و او مرتکب جرم نشود و از این طریق آمار جرایم کاهش پیدا کند^{۱۵}. گرچه در این نوع پیشگیری به بزه دیده نیز توجه می شود و تدابیری در بالا بردن امکان دفاعی او اندیشیده می شود ولی این الگوی پیشگیرانه را بزهکار مدار می دانند یعنی در این مدل به بزهکار جهت بازدارندگی برای ارتکاب بزه توجه و چاره اندیشی می شود.

در جرایم حوزه فن آوری اطلاعات برای ارائه طریق باید مشخصات و ویژگیهای پایه ای بزهکاران را شناخت. درصد قابل توجهی از بزهکاران این حوزه بزهکاران اتفاقی هستند که معمولا نوجوان و جوان هستند. این الگوی پیشگیری بیشترین تاثیر را در این گروه خواهد داشت و شاید بر بزهکارانی که با تقلب درصدد تحصیل نامشروع مال هستند نیز موثر باشد ولی باید برای خلافکاران محیط سایبر چاره ی دیگری اندیشیده شود.

در این الگوی پیشگیری به آموزش و تربیت توجه ویژه ای مبذول می شود. در محیط سایبر نیز باید آموزش و تربیت صحیحی توسط خانواده، نهاد آموزش و به طور خاص وزارت آموزش و ها بر روی کاربران ارائه شود. اخیرا طرح شبکه رشد و پرورش و دانشگاه ها و همچنین بعضی از شبکه های دیگر توسط وزارت آموزش و پرورش و سازمانهای تابعه انجام شده که بی گمان موثر است و باید با جدیت بیشتری مورد توجه قرار گیرد.

ایجاد محیطهای گپ زنی^{۱۶} انجام بازیهای رایانه ای بصورت گروهی و حتی برگزاری مسابقات رایانه ای بصورت شهری یا استانی و یا کشوری می تواند نمونه هایی از سالم سازی محیط سایبر برای کاربران نوجوان و جوان باشد. یکی از خصایص مهم سنین نوجوانی و جوانی هیجان است، چه ایجاد هیجان و چه پاسخ به هیجان امر مهمی است. باید پذیرفت که امروزه در کشورمان یک طرح ملی و فراگیر به این منظور وجود ندارد، گواه این ادعا نقایص در شادی و بروز شادمانی در اعیاد ملی و مذهبی است. حتی در رسانه ی ملی (سیمای جمهوری اسلامی ایران) که باید دانشگاه عمومی باشد و بیشترین مخاطب را یکجا در اختیار دارد در اعیاد مذهبی مثلا میلاد مسعود حضرت ختمی مرتبت روش مناسبی برای بیان شادی مشاهده نمی شود.

بعضی از متحجرین شادی و نمایش شادمانی را مساوی با ناهنجاری یا گناه می دانند گرچه شادی و نشاط چون دیگر پدیده ها به صورت ناسالم و نازیبا نیز می تواند بیان شود ولی فی نفسه ناهنجاری و بزه و گناه نیست بلکه اتفاقا می تواند مبارزه ی جدی با آنان نیز باشد. در کشور ما امروزه نه تنها مولفه های شادی و نشاط بلکه هیجان و پاسخ به هیجان به درستی تعریف نشده است. در عرف بین المللی شادی و نشاط به طور کلی هیجان دارای مولفه هایی است که این مولفه ها توسط رسانه ی مکتوب، نقاشی، موسیقی و نمایش به طور کل ابزار دسته جمعی بیان آنها قابل ارائه است منتها بسیاری از این بیان با ارزشهای دینی و ملی ما در تعارض است و مقتضی است توسط متخصصان چاره اندیشی شود.

ج - پیشگیری وضعی

^{۱۵} امیر حسین جلالی، مقاله پیشگیری از جرایم رایانه ای، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۴۷، تابستان ۱۳۸۳، ص ۱۰۲

در پیشگیری وضعی به وضعیت های جرم زا توجه می شود و محیط مورد تحلیل و بررسی قرار می گیرد و درصد اصلاح وضعیت و محیط بر می آیند تا بزه کاهش پیدا نماید.^{۱۷}

محیط سایبر همچون محیط واقعی می تواند جرم زا باشد هر چند بعلت ویژگی های منحصر به فرد مثل جهانی بودن اینترنت حتی می تواند از قابلیت جرم زایی بیشتری برخوردار شود .

با لحاظ نمودن آموزه های این الگوی پیشگیری ، روشهای تقویت دفاع کامپیوترها و شبکه ها موضعی جدی پیدا می کند . وجود برنامه های تقویت کننده امنیت ماشینهای الکترونیکی مثل برنامه های نرم افزاری ضد ویروس و ایجاد فایروال ها و پراکسی های بروز و قوی جهت جلوگیری از حملات اختلال کننده بسیار ضروری است . امروزه در کشورمان روشهای امنیت رایانه و شبکه های رایانه ای در حال استاندارد سازی است (مثلا شماره ۲۹۰۱) (استاندارد ملی) موسسه استاندارد و تحقیقات صنعتی ایران در مورد طرز قرار گرفتن حروف و علائم زبان پارسی بر روی صفحه کلید کامپیوتر است) که مقتضی است با سرعت بیشتر در عین توجه به دقت انجام شود برای سالم سازی استفاده از اینترنت در صورتیکه پالایه (فیلترینگ) احتیاج باشد باید روش فیلتر نمودن پایگاه های ضد ارزش بصورت شفاف توسط قانون مشخص شود و متولی مشخص و حتی المقدور نهاد فرهنگی - تخصصی عهده دار این مهم باشد . در مسایل ضد فرهنگی و هرزه نگاری معمولا بزهکار و بزه دیده یکی است و افرادی که بیننده این تصاویر هستند یا کاربران پایگاه های مستهجن قربانیان و بزه دیده گان بزرگ محیط سایبراند که شایسته است ابعاد مختلف این بزه دیدگی مانند بیماریهای جسمی و به طریق اولی بیماریهای ذهنی - روانی به اطلاع جامعه برسد و با اطلاع رسانی و آموزش صحیح از بزه دیدگی کاربران ایرانی محیط سایبر بویژه جوانان جلوگیری شود . این مدل پیشگیری تاکید بر کنترل و احیانا محیط های جرم زا دارد که در محیط سایبر نیز باید با ارائه محیط سالم از جرم زایی وضعیتهای ناسالم اینترنت و بطور کل محیط سایبر جلوگیری شود . نکته ایی که در جرم شناسی نیز با جدیت مورد توجه قرار می گیرد ، روشها و تدابیر پیشگیرانه باید قانونی و اخلاقی باشند یعنی نباید بنام پیشگیری مرتکب جرم شد . در پیشگیری از جرایم رایانه ای و محیط سایبر نیز باید به این مهم توجه ویژه مبذول شود یعنی نباید بنام پیشگیری، گردش آزاد اطلاعات و یا حریم خصوصی افراد مخدوش شوند و یا حتی استقلال و فردیت شهروندان محدود شود . مثلا برای کنترل و پیشگیری از جرایم ضد فرهنگی در اینترنت از دسترسی معقول به پایگاه های علمی جلوگیری شود و یا خلوت و آزادی اراده کاربر تحت تاثیر قرار گیرد .

۸- نتیجه گیری:

با عنایت به موارد مطروحه فن آوری اطلاعات برای کشورمان یک ضرورت اجتناب ناپذیر است که باید با برنامه ای جامع و با تدوین و تصویب قوانین شفاف و کارآمد این مهم را ساماندهی نمود . این فن آوری که در همه شئون زندگی بشر تاثیر گذارده به طوری که عصر پیش رو را عصر اطلاعات می گویند ولی می توان بزرگترین و مهمترین تحول متاثر از این فن آوری را جهانی شدن و شبیه سازی و جایگزینی پدیده های اجتماعی در محیط سایبر (واقعیت مجازی) دانست برابند کلی تاثیرات و تحولات تکنولوژیک اخیر تشکیل جامعه اطلاعاتی است . همه تحولات در جامعه اطلاعاتی با ارزشها و هنجارهای میهنی و اسلامی سازگار نیست که مقتضی است جرم انگاری های جدیدی برای جرایم سایبرنتیکی شود و همچنین بسیاری از جرایم کلاسیک می توانند در محیط سایبر نیز به وقوع بپیوندند که گسترش قوانین کیفری و شمول این جرایم در محیط جدید را می طلبد . در کنار قانونگذاری کارآمد نیاز به پیشگیری به ویژه

^{۱۷} امیر حسین جلالی ، مقاله پیشگیری از جرایم رایانه ای ، مجله حقوقی دادگستری ، شماره ۴۷ ، تابستان ۱۳۸۳ ، ص ۱۰۸

پیشگیری غیر کیفری جهت بازدارندگی از وقوع جرم کاملاً مشهود است و مقتضی است که تدابیر ملی برای پیشگیری از این ناهنجاریها به وجود آید و با سرعت در عین دقت و هوشیاری اعمال گردد. نیاز به یک شورای راهبردی در تعیین سیاست جنایی در کشورمان محسوس و ملموس است. شورایی که بتواند در پیشگیری از جرایم و تدابیر مورد نیاز بصورت فعال عمل نماید و هماهنگ کننده بین بخشها و حتی قوای سه گانه کشور باشد. گرچه بند ۵ اصل ۱۵۶ قانون اساسی یکی از وظایف قوه قضاییه را پیشگیری از وقوع جرم قرار داده ولی بی گمان این مهم بدون همکاری و همراهی همه قوا و سازمان های نظام به تحقق نمی پیوندد. پیشگیری از جرایم حوزه فن آوری اطلاعات نیز از قاعده ی دیگر جرایم مستثنی نیست فلذا تشکیل چنین شورایی زیر نظر مقام رهبری و با عضویت روسای قوای سه گانه و وزار و مسئولین مرتبط (همچون شورای عالی امنیت ملی مصرحه در اصل ۱۷۶ ق.۱) به جد مورد نیاز است. تشکیل و شرح وظایف دقیق این شورا باید به عهده ی قانون باشد.

منابع:

- ✓ ابطحی، سید ابراهیم. فن آوری بزرگراه های اطلاعاتی. تهران: اداره کل آمار و اطلاعات وزارت کشاورزی، ۱۳۷۶
- ✓ اردبیلی، محمد علی. حسینی، سید محمود. فرجیها، محمد. محمدی، قاسم. میزگرد: پیشگیری از جرم در حقوق کنونی ایران مجله حقوقی دادگستری. شماره ۴۸ و ۴۹، پاییز و زمستان ۱۳۸۳.
- ✓ باستانی، برومند. جرایم کامپیوتری و اینترنتی جلوه ای نوین از بزهکاری. تهران: بهنامی، ۱۳۸۳.
- ✓ تافلر، الوین. موج سوم. ترجمه شهیندوخت خوارزمی. تهران: فاخته: چاپ یازدهم ۱۳۷۵.
- ✓ جلالی، امیر حسین. مقاله: پیشگیری از جرایم رایانه ای، مجله حقوق دادگستری شماره ۴۷. تابستان ۱۳۸۳.
- ✓ حسینی، بیژن. جرایم اینترنتی علیه اطفال و زمینه های جرم شناسی آن. تهران: گنج. دانش، ۱۳۷۹.
- ✓ دزیانی، محمد حسن. ابعاد جزایی کاربرد کامپیوتر، خبرنامه انفورماتیک، شورای عالی ۱۳۷۴ انفورماتیک کشور، شماره ۵۸ و ۵۹ سال ۱۳۷۳.
- ✓ دو پویی، ژان پی یر، اسطوره های جامعه اطلاعاتی در جامعه انفورماتیک و سرمایه داری گزینش و ویرایش خسروپارسا تهران آگاه ۱۳۷۹
- ✓ نشریه بین المللی سیاست جنایی شماره های ۴۳ و ۴۴، سال ۱۹۹۴، دبیرخانه شورای عالی انفورماتیک، ۱۳۷۶
- ✓ وارتز، مالکوم. جهانی شدن. ترجمه اسماعیل مردانی گیسوی سیاوش مریدی تهران: انتشارات سازمان مدیریت صنعتی، ۱۳۷۹
- ✓ 2006[on-line]http://www.prisons/ir/fa[1385-6-28]